

С. Л. Овсієнко, О. В. Мардаренко

**АРХІВНІ ТА ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ
ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИ ВИВЧЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ КРИЗИ (1997–2002 рр.)**

Ключові слова: архівні матеріали, опубліковані документи, джерельна база, діяльність НРУ, внутрішньопартійна криза, розкол.

Ключевые слова: архивные материалы, опубликованные документы, источниковедческая база, деятельность НРУ, внутривнутрипартийный кризис, раскол.

Key words: archives, published documents, sources base, NRU activity, party crisis, split.

Вітчизняні державотворчі процеси зумовлюють потребу у дослідженні діяльності політичних партій, внесок яких у становленні Української держави є суттєвим. В цьому аспекті потребує детального вивчення та висвітлення діяльність Народного Руху України (НРУ), який відіграв важливу роль у суспільно-політичному житті України, в змаганнях за її незалежність. Проте внутрішньопартійні процеси, які відбувалися усередині Народного Руху в кінці ХХ — початку ХХІ ст., вплинули на діяльність партії, негативно позначилися на її позиціях. Тому необхідним є виважене осмислення організаційної еволюції Руху, досвід якого є досить повчальним для сьогодення за умов становлення та розвитку партійної системи в Україні.

Для проведення ґрунтовного аналізу діяльності НРУ в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.) були залучені архівні та опубліковані документи і матеріали. Тому метою даної праці є дослідження зазначених видів джерел, які допомагають всебічно відобразити визначені аспекти проблеми: внутрішньопартійна криза в НРУ у 1999 р., її причини та наслідки; практична діяльність Руху у 1997–2002 рр., складниками якої було проведення громадсько-політичних акцій та заходів, розробка законопроектів у парламенті України третього скликання та реалізація програмних цілей, рухівська парламентська (1998 р., 2002 р.) і президентська (1999 р.) виборчі кампанії, стосунки з іншими націонал-демократичними парті-

ями. Поручена в назві проблема не була об'єктом наукового спостереження.

Основна кількість документів зосереджена в архівах. Діловодні за своїм характером матеріали архівних фондів висвітлюють різні аспекти діяльності НРУ, фактологічно доводять до висновків та підтверджень наукових положень дослідників історії НРУ.

Для виконання порушених завдань було використано матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), фонди якого (Ф. 270. Громадське об'єднання — Народний Рух України (1989); Народний Рух України. Офіційні документи і матеріали) містять інформацію про створення НРУ, діяльність ЦП та місцевих рухівських осередків до середини 1998 р. Виявлено документи та матеріали щодо проекту Програми НРУ, його Установчого з'їзду, заяви, звернення, ухвали, листи трудових колективів, окремих громадян, вихідні листи місцевих осередків Руху до владних та інших установ, виборчі програми, які допомагають встановити частково причини кризи в НРУ, з'ясувати оцінку Народним Рухом суспільно-політичного та економічного становища в Україні. Завдяки їм вдалося детально розкрити такі аспекти проблеми, як участь Руху у реформуванні виборчої системи України, підготовці до виборів до Верховної Ради (ВР) третього скликання (про створення виборчого штабу, цілі та заходи НРУ, організаційні зміни та стосунки з громадськими організаціями), проведення громадсько-політичних заходів з організаційних та інших питань діяльності НРУ, допомога у вирішенні особистих питань громадян, участь у семінарах (з питань партійного будівництва), акціях (вшанування жертв голодоморів, «Портрет України»).

Проаналізовані матеріали (протоколи виборчих комісій, висновки, довідки, постанови, витяги зі стенограм, статистичні відомості, листи, пропозиції, списки народних депутатів України, обраних у 1994–1997 рр., та відомості про них, заяви, декларації, виборчі програми) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) (Ф. 1. Верховна Рада Української РСР. Центральна виборча комісія по виборах Президента України та з всеукраїнського референдуму; Верховна Рада України. Центральна комісія з всеукраїнського референдуму; Ф. Р-1. Верховна Рада Укра-

їни; Верховна Рада України. Центральна виборча комісія по виборах народних депутатів України; Верховна Рада України. Центральна виборча комісія по виборах Президента України) розширюють знання про діяльність НРУ в попередні роки його існування. Дослідником були виокремлені документи, які розкривають такі питання, як цілі НРУ за перебудову (Програма), структура (Статут НРУ за перебудову (1989 р.), участь НРУ у виборчій кампанії 1991 р. (висунення В. Чорновола кандидатом у Президенти України), заходи щодо проведення Рухом всеукраїнського референдуму у 1992 р., участь НРУ у виборах до ВР у 1994 р. Існують загальні відомості про процес прийняття нового Закону про вибори народних депутатів у 1997 р. Сумним фактом залишається те, що до державних архівів рухівські документи 1999–2002 рр. не надійшли.

Особливе значення для всебічного дослідження теми мають матеріали Архіву Центрального Проводу НРУ, поруч з якими збереглися документи крайових Рухів. Об'єктивному дослідженню причин «розколу» в НРУ допомагають документи: редакції Статуту НРУ, заяви, ухвали, звернення, резолюції, витяги з протоколів, статистичні таблиці, матеріали преси. Вони дозволяють уявити ситуацію в партії в 1997–1999 рр.: точки зору «костенківців» та «чорноволівців», дії опонентів у вирішенні проблеми «розколу», легітимності обох частин НРУ, становище в крайових організаціях Руху після смерті В. Чорновола. Завдяки їм вдалося розкрити окремі напрямки роботи керівних органів партії та ряд недосліджених або недостатньо вивчених аспектів: виборча кампанія Руху 1999 р. та проблема об'єднання націонал-демократів, створення УНР, НРУ(є) та їх роль у вирішенні проблеми «розколу», вплив «розколу» на політичний статус Руху, об'єднання Руху як проблеми консолідації націонал-демократів, вплив політичних подій (президентські вибори, «касетний скандал», звільнення з посади Прем'єр-міністра України В. Ющенка, парламентські вибори 2002 р.) на внутрішню ситуацію в НРУ, проблему подолання наслідків «розколу» та участь рухівців у політичному житті країни. Документи НРУ, що зібрані в архівах партії, містять важливі для дослідження матеріали сесій ВР та інформацію про діяльність фракції НРУ у ВР, участь Руху у суспільно-політичних акціях та заходах.

Щоправда, частину документів («звернення», «відкриті листи», «доповіді» тощо) не можна вважати за достовірні фактологічні джерела, тому що в них присутні суб'єктивізм, емоційність. Утім, завдяки цим проявам, проаналізована інформація, яка в більшості не помітна, хоча її відповідність теж може викликати сумніви. Мають місце також суперечливі трактування одних і тих же подій у різних джерелах, особливо це стосується матеріалів крайових Рухів. За таких обставин виникають ускладнення в оцінках певних подій.

Однак суттєвий недолік архіву — відсутність належної систематизації документів. В поточних архівах крайових організацій НРУ документи були практично не придатні для роботи дослідника (хоча їх наукова цінність є досить великою для вивчення даної проблеми). Потрібні документи виокремлені з загальної маси та систематизовані по справах: використано хронологічний підхід (наприклад: 1989 р. (виникнення НРУ за перебудову) — справа № 1, 1990 р. — справа № 2, 1991 р. — № 3...).

Разом з тим, слід зазначити: розкольніцькі процеси завдали непоправної шкоди архівній справі. Деяку частину архівів як у Центральному Проводі, так і у низових (крайових, міських, районних) організаціях взяли люди, які залишили Рух, хтось скористався ситуацією, щоб привласнити партійні документи, або знищити ті з них, які могли бути незручними для цих осіб. Серед поточних архівів партійних структур НРУ у найкращому стані знаходяться матеріали тих організацій, що утримались від «розколу». До них насамперед слід віднести Миколаївську крайову організацію (МКО, голова Ю. Діденко), Канівську міську організацію (Канів.МО, голова В. Петренко), а також Одеську КО (ОКО, голова Г. Щипківський) та Закарпатську КО (Зак.КО НРУ, колишній голова В. Піпаш).

З наступної групи джерел особливе значення для дослідження має Статут НРУ різних редакцій. Цей документ, що регулює відносини всередині партії, дозволяє проаналізувати структуру НРУ. Статут НРУ був затверджений рішенням IV Зборів НРУ 6 грудня 1992 р., до якого постійно вносилися зміни і доповнення на V Зборах НРУ 17 грудня 1995 р., VII Зборах НРУ 28 жовтня 1997 р., IX Зборах НРУ (другий етап) 7 березня 1999 р., X Зборах НРУ 14 травня 1999 р.

Досліджено редакції Статуту НРУ, зміни до якого були прийняті на VII та X Зборах НРУ [1; 2]. Проблема змін та доповнень до Статуту завжди супроводжувалась гострими внутрішньопартійними суперечностями. Напередодні «розколу» у 1999 р. ця проблема знову стала актуальною. В. Чорновіл вважав, що за структурою Рух залишався не партією, а децентралізованою громадською організацією, тому намагався внести ряд змін до Статуту. На думку «опозиції», ці зміни могли призвести до зосередження всієї повноти партійної влади у Голови НРУ. Тобто потреба внесення змін та доповнень до Статуту також стала свого роду складником причин конфлікту та «розколу». Аналіз проблеми легітимності обох частин Руху (невизначеність у розподілі функцій вищих органів партії) засвідчив необхідність змін. Однак зміни до Статуту намагалися провести й «опозиція» (виведення фракції з-під контролю партії). Статут, затверджений на X Зборах НРУ, виправив недоліки, які створювали труднощі під час відкритого етапу «розколу»: уточнення щодо скликання Зборів (у тому числі позачергових), положення про фракцію, поява замість Президії ЦП Політичної Ради (ПР). Впроваджені зміни та доповнення (особливо поява ПР) були негативно сприйняті в деяких крайових організаціях НРУ.

Цінними джерелами є видання: «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» (1994), підготовлене колективом авторів під редакцією М. Панчука і І. Кураса; «Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали» (1997) за редакцією В. Панібудьласки; «Україна в ХХ ст. (1900–2000): Збірник документів і матеріалів» (2000), упорядкований А. Слюсаренком, В. Гусевим, В. Ковалем та іншими [3; 4; 5; 6]. Вони репрезентують багатоманітний матеріал (документи, фрагменти літописів, наукові дослідження, історичні розвідки, статистичні дані, матеріали преси) з історії України, національно-визвольного руху та з історії Народного Руху. Аналіз зазначених видань дозволив простежити закономірності появи широкої палітри політичних партій і рухів у кінці 80-х — на початку 90-х рр. ХХ ст.

Виразником державотворчих ініціатив НРУ була його парламентська фракція. Матеріали про роботу фракції Руху у законодавчому органі влади друкувались у Відомостях Верховної

Ради України, Бюлетнях Верховної Ради України та у систематизованих збірниках «Законотворча діяльність за період 1–5 сесій III скликання Верховної Ради України, Фракція Народного Руху України» [8] та «Законотворча діяльність за період 1–7 сесій III скликання Верховної Ради України, Фракція Народного Руху України» [9], а також розміщені на офіційних веб-сайтах українського парламенту (www.rada.gov.ua), НРУ (www.nru.org.ua), УНР (www.unr-ua.org). Вони розкривають такі аспекти дослідження, як законодавча активність депутатів-рухівців у профільних комітетах та підкомітетах ВР третього скликання, виступи з законодавчими ініціативами та пропозиціями з проблем, що потребували невідкладного вирішення (виявилось про значне збільшення по відношенню до діяльності в парламентах I та II скликань кількості законодавчих ініціатив з соціально-економічних питань; подаються відомості про роль окремих осіб у складанні певного акту), розбіжності серед рухівців щодо прийняття необхідних законопроектів, наприклад, про «Нафтогаз України», що стало однією з причин «розколу» НРУ; участь у спеціальних та слідчих комісіях ВР з вирішення нагальних державних та суспільних питань (корупції та інших незаконних дій, загибелі та вбивстві депутатів); блокування фракції НРУ з іншими парламентськими силами з ідейних позицій (ПРП, КУН, УНР) та для підтримки дій уряду (наприклад, Кабінету Міністрів (КМ) на чолі з В. Ющенком) або для вирішення ситуативних питань (вибори спікера, розподіл комітетів). Аналіз цих джерел засвідчив, що «розкол» у Русі став одним із наслідків діяльності парламентської фракції НРУ.

У збірнику «Рух ми відстоїмо. В'ячеслав Чорновіл» (присвячена пам'яті В. Чорновола на 40-й день його трагічної загибелі) (1999) М. Косівим та Я. Кендзьором зібрані статті та документи, які відтворюють автентичну картину останнього місяця життя та діяльності Голови НРУ. Статті В. Чорновола, Я. Кендзьора та М. Косіва показують «розкол» НРУ з точки зору «чорноволівської» частини Руху, що при дослідженні потребує аналізу та порівняння з іншими думками. Збірник закінчується останнім виступом В. Чорновола у Кіровоградсько-му педінституті 25 березня 1999 р. [10].

Змагання рухівців між собою за право бути визнаним показує документ «Виступ на судовому засіданні з розгляду скарги

Ю. Костенка на дії Міністерства юстиції (Київський обласний суд, 18 травня 1999 р.)», який разом зі статею Л. Григорович «Пізнайте правду, і вона зробить вас вільними» розміщений у публікації «Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола» (1999). Документ виступу у суді належить Ю. Ключковському, який у його першій частині намагався спростувати скаргу Ю. Костенка на порушення його особистих прав і свобод, використовуючи Конституцію України, а в другій — довести нелегітимність Х (позачергового) з'їзду НРУ, приводячи за аргумент як статті Статуту, так і інформацію про порушення обрання делегатів у крайових організаціях на ці Збори НРУ, та — юридично обґрунтувати легітимність другого етапу ІХ з'їзду Руху [11].

Таким чином, використання архівних та опублікованих документів і матеріалів у комплексі з іншими видами джерел (такими як преса та видання приватного, індивідуального походження) дало можливість авторові розширити знання про діяльність НРУ в попередні роки його існування, відтворити діяльність Руху в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.) та показати її наслідки. Сумним фактом залишається те, що до державних архівів рухівські документи 1999–2002 рр. не надійшли. Разом з тим, слід зазначити, що розкольніцькі процеси завдали непоправної шкоди архівній справі.

Джерела та література

1. Статут Народного Руху України : погоджено із змінами і доповненнями 3 лютого 1998 р. / Народний Рух України. — 18 с.
2. Статут Народного Руху України : погоджено із змінами і доповненнями 30 червня 1999 р. / Народний Рух України. — 18 с.
3. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : [зб. документів і матеріалів / упоряд. : М. І. Панчук, І. Ф. Курас та ін.]. — К. : Наукова думка, 1994. — 560 с.
4. Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Документи і матеріали : Довідник: у 2 ч. — К. : Вища школа, 1997.
5. Ч. 1 / [упоряд. : І. О. Кресіна (кер.) та ін.]. — 1997. — 583 с.
6. Ч. 2 / [за ред. В. Ф. Панібудьласки. — 1997]. — 704 с.
7. Україна в ХХ ст.: (1900 — 2000): Зб. документів і матеріалів : [навч. посіб. / упоряд. : А. Г. Слюсаренко та ін. ; ред. Н. М. Шевченко]. — К. : Вища школа, 2000. — 351 с.
8. Законотворча діяльність за період 1–5 сесій III скликання Верховної Ради України / Фракція Народного Руху України. — К., 2000. — 1 вересня. — 26 с.

9. Законотворча діяльність за період 1–7 сесій III скликання Верховної Ради України / Фракція Народного Руху України. — К., 2001. — 28 квітня. — 16 с.
10. Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд. : М. Косів, Я. Кендзьор]. — К., 1999. — 55 с.
11. Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола / [упоряд., ст. : Лілія Григорович, Ю. Ключковський]. — К. : УАБ, 1999. — 19 с.

Анотації

Овсиенко С. Л., Мардаренко О. В. Архивные и опубликованные документы и материалы как источник при изучении деятельности Народного Руха Украины в условиях внутрипартийного кризиса (1997–2002 гг.).

В статье анализируются и исследуются две группы источников, которые помогают всесторонне отобразить поставленные в работе аспекты вышеуказанной проблемы.

Ovsienko S. L., Mardarenko O. V. Archival and published documents and materials as a source of NRU activity investigation in conditions of the crisis in the party (1997–2002).

The author analyzes two kinds of sources that help to reflect the problems above said.

В. П. Яремчук

ЯК ВІДБУВАЛАСЯ ВЗАЄМОДІЯ МІЖ НАЙВИЩИМИ ПАРТІЙНИМИ ФУНКЦІОНЕРАМИ ТА УКРАЇНСЬКОЮ РАДЯНСЬКОЮ ІСТОРИОГРАФІЄЮ

Ключові слова: радянська Україна, українська радянська історіографія, українські історики, кремлівські ідеологи.

Ключевые слова: советская Украина, украинская советская историография, украинские историки, кремлевские идеологи.

Key words: Soviet Ukraine, Ukrainian soviet historiography, Ukrainian historians, Kremlin ideologists.

На сьогоднішній день опубліковано десятки ґрунтовних праць з ділянки соціальної історії радянської історіографії, у тому числі й присвячених її «українському» сегменту, завдяки яким з'ясовано історію підпорядкування історичної науки в Радянському Союзі запитам більшовицького режиму та долі окре-